

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Αβέρωφ-Τοσίτσας Ε., Αβέρωφ Τ., Αράπογλου Μ.,
Αρράς Μ., Βρέλλης Π., Γεωργάκης Γ., Γήτας Μ.,
Δέμος Α., Δερέκα Α., Εργολάβος Σ., Ζιωγάνας Β.,
Θεοδώρου Ι., Θεοδώρου Ν., Θεοχάρης Ι., Κανάτσης Τ.,
Καραβίδας Γ., Καραγιώργος Π., Κασαγιάννη-Ρίζου Α.,
Κατσαλίδας Ν., Καψωμένος Ε., Κολοβός Ε., Κόντης Σ.,
Κοσμοπούλου Α., Κουρμαντζή Ε., Κυριακίδης Π.,
Κωστόπουλος Μ., Λιάρου-Αργύρη Ε., Λίτος Α.,
Λιμπερόπουλος Γ., Μαρινέλη Π., Μασσαλάς Χ., Μέγα Β.,
Μότσιος Γ., Μούλιας Ν., Μπάδα Κ., Μπαλτά Γ.,
Μπουρατζή-Θώδα Α., Μπουσμπούκης Α., Μυλωνάς Γ.,
Νιτσιάκος Β., Νούτσος Π., Ντίνος Γ., Παλιούρας Α.,
Παπαδοπούλου Δ., Παππάς Σ., Παρθενίου Γ.,
Περυσινάκης Ι., Πορτολομαίου-Λάζου Μ., Ράιος Δ.,
Ρόκου Β., Σαρδελής Κ., Σαρηγιάννης Α., Σιούλης Τ.,
Σκαλτσογιάννης Π., Σκαργιώτης Μ., Τέντας Ν.,
Τζιόβας Π., Τζουβάρα-Σούλη Χ., Τρίπας Μ., Τσέφος Κ.,
Τσίνας Π., Υφαντής Ν., Φωτιάδου Ε., Χατζάρα-Σουαρέλη Ο.,
Χρήστου Κ., Στεφάνου Τ.

Λ. Βρανούσης, Κίμων Τζάλλας, Φρίξος Τζιόβας

Agolli D, Anonymus, Barret H, Bergsdorf W, Blaga L,
Cambpell W, Haliti F, Horatius, Ильф И., Kadare I,
Keli V, Кольцов М., Лиходеев Л, Pillat I, Quasimodo S.

ΝΙΚΟΣ Θ. ΥΦΑΝΤΗΣ

ΝΕΡΟΜΥΛΟΙ ΚΑΙ ΜΥΛΩΝΑΔΕΣ

"Το σιτάρι γυρίζει, απογυρίζει,
στο μύλο θα πέσει"

(Παροιμία)

Η αλματική τεχνική πρόοδος έφερε τα πάνω κάτω στη ζωή των ανθρώπων. Μεταξύ των άλλων εξαφάνισε και τους νερόμυλους, στους οποίους ορεινοί και πεδινοί πληθυσμοί άλεθαν τα γεννήματά τους (σιτάρι, καλαμπόκι, κριθάρι, βρίζα) για τις ανάγκες τους. Εγκαταλείφθηκαν οριστικά οι νερόμυλοι, σωριάστηκαν σε ερείπια και απομένει μόνο κάποια νοσταλγική ανάμνηση. Δεν ακούγεται πια ο δαιμονικός θόρυβος του νερού ούτε και τα γκαπ-γκούπ από τα μαντάνια.

Πολλά παραμύθια έχουν σαν κεντρικό θέμα το μύλο και τους μυλωνάδες. Οι καλικάντζαροι το δωδεκαήμερο των Χριστουγέννων στους νερόμυλους εμφανίζονταν και εκεί παρέμεναν μέχρι την ημέρα των φώτων που αγιάζονταν τα νερά και τους έδιωχναν οι παπάδες με την αγιαστούρα. Ζαβολιάρικα πλάσματα οι καλικάντζαροι. Όλο ζαβολιές και καμώματα. Άλλοτε άνοιγαν τα σακκιά με τα γεννήματα και σκορπούσαν κάτω το αλεύρι, τότε σταματούσαν τη μυλόπετρα και τότε έπαιζαν παιγνίδια με το μυλωνά. Μικρά διαβολάκια, τριχωτά κακομούτσουνα και παιγνιδιάρικα, χωρίς διάθεση να κάμουν κακό.

Πρωί-πρωί, πριν από το χάραμα, με το λάλημα του πετεινού, αποσύρονταν στο υπόγειο της φτερωτής. Το βράδυ άφηναν το καταφύγιό τους και άρχιζαν πάλι τα παιγνίδια.

Οι νερόμυλοι χτιζόταν στις άκρες των ποταμιών και σε αρκετή απόσταση από τα χωριά. Ορισμένα χωριά απείχαν μια και δυο ώρες. Για πολ-

λές γενιές οι κάτοικι από τα κοντοχώρια με το "λάλημα των ριθιών", βαθιά χαράματα, φόρτωναν τα ζωντανά τους (γαιδούρια, άλογα και μουλάρια) με τα γεννήματα και ροβολούσαν για το μύλο. Ξεκινούσαν οι αλεστάδες πριν φέξει για να φτάσουν γρήγορα στο μύλο και να πιάσουν καλή σειρά, ώστε να μη νυχτωθούν κατά την επιστροφή, κυρίως, κατά τους φθινοπωρινούς μήνες που μικραίνει η μέρα.

Στους μύλους στοίβα τα σακκιά στην αράδα με γεννήματα που περιμένουν τη σειρά τους. Η μυρωδιά από τις καβαλίνες των ζώων μέσα και έξω από το μύλο ανυπόφορη και πανταχού παρούσες οι κότες που τριγύριζαν και τσιμπολογούσαν τα σπειριά που έπεφταν καταγής. Οι μύλοι βοήθησαν πολύ τους ανθρώπους σε παλιότερες εποχές. Μύλοι και μυλωνάδες έπαιξαν βασικό ρόλο στις κοινωνίες των χωριών.

Νερόμυλοι Πωγωνίου

Κάνοντας κάποιος τη διαδρομή προς την Πωγωνιανή και τα χωριά του Πάνω Πωγωνίου, καθώς στα Κάτω Πωγωνοχώρια συναντάει ερείπια νερόμυλων κοντά σε ποταμιές και ρεματιές, ανάμεσα από ιτιές και πλατάνια. Πρόκειται για μια δασωμένη πανέμορφη περιοχή, που οργιάζει η βλάστηση. Φυσικό περιβάλλον ανεπανάληπτου κάλλους. Στην περιοχή αυτή μέχρι και τη δεκαετία του 50 λειτουργούσαν αρκετοί νερόμυλοι. Είχε απομείνει ακόμη κάποια ζωντάνια και κίνηση.

Στο Κάτω Πωγώνι, στο Ρογόζι, σε μικρή απόσταση από το Ζάβροχο, υπήρχε νερόμυλος με μεγάλη κίνηση. Λειτουργούσε μέχρι και τη δεκαετία του 50. Μέσα σε μια βαθύσκια λεκάνη, δίπλα στο ποτάμι που έρχεται από το Δελβινάκι, ορδωνόταν ο μύλος, με δυο μάτια, με νεροτρουδιά και μαντάνια. Πριν από τον Δεύτερο Μεγάλο Πόλεμο έκανε χρυσές δουλειές. Τον λειτουργούσε ο Κώστας Μυλωνάς, ο Κώστα Λίτος, από την Κάτω Λεσινίτσα των Αγίων Σαράντα. Προβάλλει μπροστά μου ο παππου-Κώστας - χάθηκε στον εμφύλιο - ορδοκόρμος γέροντας, κοτσανάτος, λεπτόσωμη φιγούρα, κοντός και ευκίνητος, με άσπρα κοντοκομμένα μαλλιά και ένα παχύ άσπρο μουστάκι, που γινόταν πιο άσπρο από τα πασπαλισμένα αλεύρια. Τον θυμούμαι τον καλοκάγαθο γέροντα, φορώντας ένα ξεκούμπωτο γιλέκο, να τρέχει πάνω κάτω, να τσαλαβουτά στα νερά, να

συντονίζει τις δουλειές και να μοιράζει καλαμποκίσιας και σταρένιες μοσχομυρισμένες κουλούρες, ψημένες στη χόβολη. Αγαπητός ο γερο-Κώστας και ξακουστός στο Πωγώνι. Τον βλέπω να σκύβει στο κοφίνι και να κανονίζει τη ροή του σιταριού από την κρεμασμένη κλωστή, να δοκιμάζει με τα δάχτυλά του το αλεύρι, αν πέφτει φιλό ή χοντροκομμένο και να το κανονίζει ανάλογα με την επιθυμία του νοικοκύρη.

Κόσμος πολύς από τα τα γύρω τα πιο μακρινά χωριά, βλάχισσες από τον Μιτζητιέ (Κεφαλόβρυσο) με φορτώματα από βελεντζικά, βιλάρια και δίμητα, έδιναν τον δικό τους τόνο.

Μέσα και έξω από το μύλο στοίβα τα γεννήματα και απλωμένα τα χοντρά βελεντζικά στέγνωσαν στον ήλιο. Λιθοσουριές σήμερα, χαλάσματα. Δύσκολα μπορείς να μαντέψεις τις θέσεις που βρίσκονταν τα μάτια, η νεροτρουβιά, τα μαντάνια. Χελιδρονιές, βάτα, χαμόκλαδα και σάπια ξύλα περιβάλλουν το μύλο.

Νερόμυλοι υπήρχαν σχεδόν σε όλα τα Πωγωνοχώρια από τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης των κατοίκων. Ονομαστοί μύλοι της περιοχής ήταν της Βοστίνας (Πωγωνιανής), του Ρογοζιού, της Αρίνιστας (Κτισμάτων), της Γκλάβας (Λαχανόκαστρο), των Βρυσερών (στο Γορμό).

Οι πρώτοι κάτοικοι έστηναν τα αγροτοκαλύβια τους όπου μπορούσαν να εξυπηρετηθούν καλύτερα οι ίδιοι και τα ζωντανά τους. Οι μύλοι κρίθηκαν απαραίτητοι, αναγκαίοι για την επιβίωσή τους. Εκείνοι που για λόγους ασφαλείας, κατοικούσαν στα ορεινά κατέβαιναν με τα ζώα τους όπου υπήρχε μύλος για να αλέσουν τα γεννήματά τους.

Τέτοια χωριά, από τα οποία έλειπε το τρεχούμενο νερό, ήταν το Γκουβέρι (Φαράγγι), Κρυονέρι, Ξηρόβαλτο, Μποζιανίκο (Ορεινό) και αρκετά άλλα. Οι κάτοικοί τους πήγαιναν τα γεννήματά τους σε γειτονικούς μύλους.

Τα χωριά του Πάνω Ανατολικού Πωγωνίου (Μεγάλου Πωγωνίου), Σταυροσκιάδι, Δρυμάδες, Κακόλακκος, Ρωμπάτες (Μερόπη), Μέβγεζα (Παλαιόπυργος), Ποντικάτες, λειτουργούσαν μύλους μόνο τους χειμερινούς μήνες που υπήρχε άφθονο νερό (Χειμωνιάτικοι μύλοι). Τα Κάτω Πωγωνοχώρια (από το Δελβινάκι και κάτω) εξυπηρετούνταν από τον

νερόμυλο του Κώστα Μυλωνά στο Ρογόζι. Από τα βαθιά χαράματα συνάζονταν τα γεννήματα των γύρω χωριών: Βομπλό (Σταυροδρόμι), Τεριάκι, Ζάβροχο, Μαυρόπουλο, Χρυσόδουλη, Αργυροχώρι, Κεράσοβο, Περιστερί, Μέγγουλη, Αρίνιστα (Κτίσματα), Βάλτιστα (Χαραυγή) και περίμεναν τη σειρά τους να αλέσουν.

Τα χωριά του Πάνω Δυτικού Πωγωνίου (Μικρού Πωγωνίου), Σωπική, Τσιάτιστα, Χλωμό, Σχωριάδες, Πολύτσανη, είχαν δικούς τους μύλους. Στη Σωπική που έχει άφθονα νερά λειτουργούσαν εφτά ως δέκα μύλοι. Γνωστοί ήταν οι μύλοι του Οικονόμου και του Παντάζου. Σήμερα, τα χωριά του Μικρού Πωγωνίου κατέχονται από τους Αλβανούς.

Το Δολό, χωριό στα ανατολικά της Πωγωνιανής, που χωρίζεται από την πανέμορφη δασωμένη χαράδρα του Κουβαρά, είναι άνυδρο. Τα νερά κυλούσαν μακριά στη χαράδρα. Εκεί, κατά την παράδοση, είχαν χτίσει οι Δολιώτες μύλους και πήγαιναν ολοχρονίς τα αλέσματά τους. Υπήρχαν πέντε ως έξι μύλοι, που χρησιμοποιούσαν τα νερά του Κουβαρά, τα οποία παλιότερα περνούσαν πιο ψηλά. Οι μύλοι αυτοί δεν σώζονται σήμερα. Σκεπάστηκαν από τα βράχια που έπεφταν από τις πλαγιές. Παραδίνεται, ότι για πολλά χρόνια μετά τον χαλασμό των μύλων λαλούσαν πετεινοί στα χαλάσματα. Σήμερα, αψευδείς μάρτυρες της λειτουργίας αυτών των μύλων, οι ογκόλιθοι που έπεσαν από ψηλά και καταπλάκωσαν τους μύλους. Το ποτάμι του Κουβαρά σήμερα περνάει πιο χαμηλά.

Αργότερα στις όχθες του ποταμού χτίστηκε μύλος, ο μύλος του Εξάρχου. Σήμερα έμεινε μόνο το τοπωνύμιο: "Στο μύλο του Εξάρχου" και ελάχιστες συκιές πνιγμένες από τα βάτα. Για την ύπαρξη του μύλου μαρτυράει το σωζόμενο αυλάκι. Στα έγγραφα (Χοτζέτια) που βρέθηκαν και τα οποία καθορίζουν το όριο της περιφέρειας Δολού-Βοστίνας, σαφώς αναφέρεται ο μύλος του Εξάρχου. Συγκεκριμένα: Σε τέσσερα "ταπιά" των μύλων του Ισμαήλ Εφέντη αναγράφεται το όριο των μύλων του Δολού. Επίσης ένα Χοτζέτι του μύλου της Εκκλησίας Δολού, που βρισκόταν στο "γιαλό" στις συκιές του Εξάρχου. Στην έκθεση καθορισμού των ορίων Βοστίνας - Δολού (14-10-1922) αναφέρεται ότι στη θέση "χαλάσματα" υπήρχε υδρόμυλος επωνόματι των Ισμαήλ Εφέντη και Εξάρχου. Ο μύλος αυτός αργότερα, όπως φαίνεται από την απόφαση 186/6 Ιουνίου 1936 της

Γενικής Διοικήσεως Ηπείρου περιήλθε στην ιδιοκτησία του Δημητρίου Ζωΐδη.

(Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το μύλο του Εξάρχου στο βιβλίο του Ν.Θ. Υφαντή, το Δολό στο Πωγώνι - Ακριτικός Ελληνισμός, Ιωάννινα 1996, Μέρος Α', σελ. 119 κ.ε.).

Εκτός από το μύλο του Εξάρχου το Δολό είχε και χειμωνιάτικο μύλο με πολλά νερά. Ο μύλος αυτός βρίσκεται δεξιά από το γεφύρι που διακλαδίζεται ο δημόσιος δρόμος για τα χωριά των Ριζών, στη θέση "Ευλογέφυρο" δίπλα από το πετρόκτιστο γεφύρι της "Νανούλως". Τελευταία ο μύλος αυτός αναπαλαιώθηκε από τον "Πολιτιστικό Σύλλογο Δολού" και διατηρεί την πρώτη του μορφή. Πλακοστρωμένος δρόμος "καλντερίμι" οδηγεί άνετα στο μύλο. Στο μύλο του "Ευλογέφυρου" παραδίδονται οι μυλωνάδες" Ντούλης, Κ. Πάνος και Ν. Βεκύρης.

Στη Βοστίνα (Πωγωνιανή) υπήρχαν πέντε νερόμυλοι στο ποτάμι που ακολουθεί τη "Χαράδρα του Κουβαρά". Οι μύλοι αυτοί άλεθαν Χειμώνα Καλοκαίρι (Χειμωνοκαλόκαιρο).

Ο τελευταίος στη ποταμιά ήταν ο μύλος του Μήτση-Μυλωνά (Δημήτριου Ζωΐδη). Λειτουργούσε περίπου μέχρι το 1970. Στην περιφέρεια του μύλου υπήρχαν πολλές καρυδιές, που σώζονται μέχρι σήμερα. Τα τελευταία χρόνια τον δούλευε ο Χρήστος Κωλέτσης από το Μελίχοβο (Μελιά) Ιωαννίνων.

Σε μικρή απόσταση και λίγο πιο ψηλά ήταν ο δεύτερος μύλος, ιδιοκτησία και αυτός του Μήτση-Μυλωνά. Στο πιο ψηλό σημείο του ποταμού λειτουργούσε ο μύλος του Ηλία Τζουλάφη και του Βαγγέλη Κούρου. Αυτός ο μύλος ήταν Χειμωνιάτικος. Η θέση του βρισκόταν στο μέρος από το οποίο υδρεύεται σήμερα η Πωγωνιανή.

Άλλος μύλος ήταν στο χωράφι του Τζουλάφη, κάτω από τον τούρκικο τεκέ. Η θέση του βρισκόταν στο Δολιώτικο, στη χαράδρα, στην οβέρα του Χαστά. Τέλος ο πέμπτος μύλος βρισκόταν στη θέση "Παρακάτωνα". Τον λειτουργούσε στα χρόνια της Τουρκίας κάποιος Σιέχης Τούρκος. Οι Σιέχηδες ήταν οι ιερείς (Χοτζάδες) των τεκέδων (ιερά τούρκικα βακούφια).

Στο σημείο από το οποίο υδρεύεται σήμερα η Πωγωνιανή, στο μύλο του

Ηλία Τζουλάφη και του Βαγγέλη Κούρου, οι γεροντότεροι κάτοικοι του χωριού θυμούνται ότι εκεί υπήρχε και νεροτρουδιά, που εξυπηρετούσε τις ανάγκες των χωριών της περιοχής.

Στο Σταυροσκιάδι, κοινοτικό διαμέρισμα της Κοινότητας Πωγωνιανής, στη θέση "Κήπους" σε κοντινή απόσταση από το χωριό, μέχρι το 1955 υπήρχε νερόμυλος με ένα μάτι, που εξυπηρετούσε τις ανάγκες των κατοίκων του χωριού. Επαρκούσε για τις οικογένειες που ζούσαν στο χωριό και δεν ταλαιπωριόνταν να πηγαίνουν να αλέθουν τα γεννήματά τους σε μακρινούς μύλους, όπως ήταν οι μύλοι του Δολού και της Βοστίνας. Γνωστοί μυλωνάδες εκεί ο Ντουλής από τον Κακόλακκο και ο Γεώργιος Στράτος από το χωριό. Σήμερα ούτε και αυτός ο μύλος υπάρχει. Στέρεψαν τα νερά και ο μύλος στέκεται στους τέσσερις τοίχους, για να θυμίζει παλιότερες ανθηρές εποχές.

Στις Δρυμάδες διασώζεται νερόμυλος κάτω από το χωριό και σε μικρή απόσταση.

Τα Κτίσματα (Κτήρια)

Για να χτιστεί νερόμυλος έπρεπε να βρεθεί κατάλληλο μέρος. Έπρεπε να βρίσκεται κοντά σε ποτάμι, ώστε το νερό να κάνει κρέμαση ως οχτώ και παραπάνω μέτρα, για να περνάει από κει στη κάναλη του μύλου. Και η κάναλη έπρεπε να έχει πάνω από οχτώ μέτρα ύψος, ώστε να γεμίζει γρήγορα και με την ορμή του νερού να αναγκάζεται η φτερωτή να περιστρέφεται. Οι μυλωνάδες δεν ήταν μόνο εργάτες, αλλά και κατασκευαστές. Συνήθως οι μύλοι χτίζονταν χαμηλοί, πετρόκτιστοι, με στέγη, που κατασκευαζόταν με γερά δρένια ξύλα, σκεπασμένη με πλάκες. Στο εσωτερικό τους σε ξεκούφαινε το βουητό του νερού και της μυλόπετρας που άλεθε. Το εσωτερικό του ήταν διαρρυθμισμένο ώστε να εξυπηρετεί τη δουλειά του μυλωνά.

Το αποτελούσε ένα κύριο δωμάτιο, αρκετά μεγάλο, με τις αλεστικές εγκαταστάσεις, τις μυλόπετρες, κάτω από το δάπεδο η φυλακή με τη φτερωτή και μπροστά ο προθάλαμος που φόρτωναν και ξεφόρτωναν τα αλέσματα. Δίπλα υπόγειο για τα ζώα, κυρίως, τους χειμερινούς μήνες. Σε διπλανό ξεχωριστό δωμάτιο, χωρισμένο με τσιατί, έμενε ο μυλωνάς.

Δωμάτιο με τζάκι και χωρίς πατώματα και ταβάνι. Τα δοκάρια που συγκρατούσαν τη στέγη μαυρισμένα από την καπνιά. Λίγα σανίδια για κρεβάτι και ένα αχυρένιο στρώμα δίπλα στο τζάκι.

Παραδίπλα το κοτέτσι με τις κότες που χόρταιναν από τα αλέσματα και έξω μικρός κήπος με όλα τα ζαρζαβατικά.

Τα κτήρια δεν χτίζονταν ομοιόμορφα, δεν είχαν δηλαδή το ίδιο μήκος και ύψος. Πολλά είχαν 8-10 μέτρα μήκος, 4 μέτρα πλάτος και 4 μέτρα ύψος περίπου και άλλοι μικρότερο. Αυτό εξαρτιόταν πολύ από την τοποθεσία. Προσπαθούσαν όμως το εσωτερικό να είναι ευρύχωρο για να μπορούν να χωρούν τα φορτώματα και τα ζώα. Τα τρία μέρη του χώρου ήταν απαραίτητα για να στοιβάζονται τα γεννήματα και το υπόλοιπο για την εγκατάσταση της μυλόπετρας, του κοφινιού, της αλευροθήκης. Όσο απέμενε χωριζόταν με σανίδια και τσιατί για κατοικιό του μυλωνά. Σ' αυτό το δωμάτιο ο μυλωνάς είχε τα προσωπικά του πράγματα: Το σεντούκι για το "ξάι" μαγειρικά σκεύη, γάστρα και άλλα απαραίτητα.

Τα γραφικά αυτά κτίσματα, πνιγμένα στους καταπράσινους κισσούς και στις χελιδρονιές, σε γέμιζαν όνειρα και άφηναν τη φαντασία να πλανιέται σε αλλοτινούς κόσμους. Καθρεφτιζόσουν στα γάργαρα νερά των αυλακιών, που τσαλαβουτούσαν τα νεροπούλια, αναπαυόσουν κάτω από τους ίσκιους των γέρικων πλάτανων και ρέμβαζες τις απότομες ρεματιές. Οι φωνές των αλεστάδων, τα χλιμιντρίσματα των ζώων, το αγκομαχητό του μύλου και των νερών έδιναν άλλη διάσταση στο χώρο.

Ο Μυλωνάς (μυλωθρός-μυλεργάτης)

Πολλοί ήταν οι καλοί μυλωνάδες, τίμιοι και εργατικοί. Οι ίδιοι κατασκεύαζαν και επισκεύαζαν όταν χρειαζόταν πολλά από τα μηχανήματα και εξαρτήματα του μύλου. Σήμερα οι παλιοί γραφικοί μυλωνάδες δεν υπάρχουν πια στη ζωή. Οι μύλοι μέχρι το 1945-50 δούλευαν. Μετά το 1950 η αστυφιλία σήμανε την εγκατάληψη και την ερήμωση των χωριών, με συνέπεια να μείνουν τα χωράφια χέρσα και να κλείσουν και οι νερόμυλοι. Φαντάσματα του παρελθόντος σήμερα μαρτυρούν μια εποχή που έσβησε. Οι μεγαλύτεροι ζήσαμε τους μυλωνάδες και νοσταλγικά θυμούμαστε την αλευρόσκονη που ρουφούσαμε και τη μοσκοβολιά του ζεστού αλευριού.

Ψυχή του μύλου ο μυλωνάς. Υπομονετικός, καλοσυνάτος, ακούραστος, έτρεχε πότε να προσέξει το νερό στο νεροσυρμή και στη δέση, πότε στα μαντάνια και πότε στις νεροτρουβιές. Άνθρωποι γελαστοί και χαρούμενοι οι μυλωνάδες, πάντα μ' έναν καλό λόγο στο στόμα. Οι κυνηγημένοι για διάφορους λόγους στους μύλους έβρισκαν καταφύγιο. Εκεί ένιωθαν ζεστασιά και άκουγαν έναν καλό λόγο. Ζεσταίνονταν, έπαιρναν και σταχτοκουλούρες και έφευγαν. Πολλές φορές τους εκβίαζαν περαστικοί, κυνηγοί και τσοπάνηδες. Τα προσπερνούσαν όμως με πονηριά και καπατσοσύνη. Οι μυλωνάδες, επειδή, συνήθως, στους μύλους πήγαιναν γυναίκες, απέκτησαν τη φήμη του γυναικά, του μουντάρη. Ο μπάρμπα Γιώργης ο Ζωΐδης, μυλωνάς και ο ίδιος, μολογούσε μια ιστορία με γυναίκες για τους μυλωνάδες. Μου την είπε ο Γιώργο Ντότης από το Δολό, όπως την άκουσε και ο ίδιος και την παραθέτω.

Κάποια γυναίκα πεθύμησε το μυλωνά. Εκεί που καθόταν στο μύλο του είπε

- Για μύρισέ με, αφέντη μυλωνά. Τη μύρισε ο μυλωνάς και της είπε:
- Δεν θέλεις.

Ο μυλωνάς πήγε στη δέση να παρακολουθήσει το νερό και τον ακολούθησε και η γυναίκα. Εκεί, όταν ξαμοναχιάστηκαν του είπε:

- Για μύρισέ με τώρα. Τη μύρισε και της είπε:
- Ναι, τώρα θέλεις.

- Και πρώτα ήθελα, αφέντη μυλωνά - του είπε η γυναίκα - αλλά ήσουν συναχωμένος και δεν με κατάλαβες.

Άνθρωποι ξεχωριστοί οι μυλωνάδες, αλλά και κατηγορημένοι, γιατί η δουλειά τους θεωριόταν κατώτερη από άλλες δουλειές. Από κει και η φράση: "Βάζει κι η μυλωνού τον άντρα της με τουςπραματευτάδες". Και επίσης για να δείξουν τη δειλία του μυλωνά, λένε: "Αυτός έχει θεωρία επισκόπου και καρδιά μυλωνά".

Μυλωνάδες και αλεστάδες

Από τον Αύγουστο, που τελείωναν τα αλωνίσματα, ως τον Οκτώβριο που άρχιζαν τα πρωτοβρόχια, οι μύλοι δούλευαν μέρα νύχτα. Τον Ιούλιο με Αύγουστο τέλειωνε το γέννημα της χρονιάς και οι νοικοκυραίοι άλε-

θαν από την καινούρια σοδειά. Πολύβουες οι μέρες στους μύλους, πολλά τα φορτώματα αραδιασμένα στα πέτρινα πεζούλια. Στο κάθε φόρτωμα έβαζαν και αριθμό σειράς (προτεραιότητας). Δεν υπήρχαν προτιμήσεις. Επικρατούσε τάξη και οι μυλωνάδες, για να αποφύγουν τις μικροπαρεξηγήσεις, τηρούσαν με θρησκευτική ευλάβεια τη σειρά. "Σαν είσαι και παπάς με την αράδα σου θα πας". Δεν χαρίζονταν σε κανέναν. Επίζητούσαν και κέρδιζαν την αγάπη όλων.

Στους μύλους της Βοστίνας άλεθαν Ποντικατιώτες, Βοστινιώτες, Δολιώτες, Σταυροσκιαδίτες, Δρυμαδιώτες. Αρκετοί έρχονταν από το Ξηρόβαλτο, όταν δεν εύρισκαν σειρά στους μύλους του Αργυροχωρίου. Πολλοί άλεθαν στους μύλους του Ρογοζιού, παρότι ήταν πάνω από δυο ώρες μακριά. Εξυπηρετιόνταν γρηγορότερα γιατί ο μύλος είχε δυο μάτια. Αυτό γινόταν όταν οι μύλοι της Βοστίνας είχαν πολλά αλέσματα και δεν τα πρόφταναν όλα. Η οικογένεια είχε ανάγκη από αλεύρι και έπρεπε να βιαστούν. Όσοι έπαιρναν σειρά στους μύλους να αλέσουν τις νυχτερινές ή πρωινές ώρες ξενυχτούσαν. Τότε στρώνονταν στα τραγούδια και τα αστεία για να περνάει η ώρα. Βασανιστικά περνούσε ο χρόνος. Χρειαζόταν υπομονή και καλή διάθεση. Έπαιρναν και έδιναν τα χωρατά (οι σιακάδες) και τα κουτσομπολιά χωρίς ειρμό. Γι' αυτό και η φράση: "Αυτά τα λένε στο μύλο". Άκουγαν τα αστεία του πολύπειρου μυλωνά, τα παραμύδια, τις ατέλειωτες ιστορίες του. Ιστορίες για Τούρκους Αγάδες και Μπέηδες, για λήσταρχους, για πριγκίπισσες και πριγκηπόπουλα, για ζιαφέτια (φαγοπότια) στα ποτάμια και στα πανηγύρια, για παπάδες, χήρες γυναίκες, για ξωτικές, για γύφτους και τσιγγάνους, για αρρώστιες και γιαστροσόφια, για ζώα, για μαντέματα, για το μάτιασμα και το ξεμάτιασμα. Πολλές φορές το γύριζαν στα τραγούδια και αντιλαλούσαν οι ρεματιές. Ζωή ανέμελη, λιτή, ευχάριστη. Ανέχειες, φτώχεια και βάσανα ξεχνιόνταν.

Χειμώνα- Καλοκαίρι στο πόστο τους οι μυλωνάδες. Πότε με μεγάλη συντροφιά και πότε μόνοι τους, περνούσαν τις ατέλειωτες ώρες του χειμώνα, ακούγοντας το μουρμουρητό των νερών καθώς στροφιλιζόταν στη μπούντενα και πάφλαζε κάτω στη φυλακή του μύλου. Την Άνοιξη ρουφούσαν τις δροσιές, κουβέντιαζαν με τ' άστρα και το φεγγάρι και σιγομιλούσαν με τις ξωτικές που τριγυρνούσαν τις νύχτες.

Αγρότες και οι μυλωνάδες είχαν πολλά να πουν. Συζητούσαν για τις δουλειές τα χωράφια, για το όργωμα, το σπάρσιμο, το βοτάνισμα, το θέρο, το αλώνισμα, ώσπου αποκαμωμένοι όλοι τους, αραδιαστά, πάνω από τα γεμάτα σακκιά, τον έπαιρναν στα "κλεφτά". Ξυπνούσαν με το "σταμάτημα του μύλου" ή όταν άκουγαν τον ιδιότυπο θόρυβο της μυλόπετρας που γύριζε γρήγορα σημάδι ότι τέλειωσε το άλεσμα στο κοφίνι. Ο μυλωνάς συνήθιζαν να λένε: "Κοιμάται όταν αλέθει ο μύλος και ξυπνάει όταν σταματήσει".

Με το τέλος του κάθε αλέσματος και πριν ο νοικοκύρης μαζέψει το αλεύρι με το μικρό ξύλινο φτυαράκι στο σακκί του, ο μυλωνάς έχωνε ένα τενεκεδένιο κουτί στην αλευροθήκη (στον ιδιαίτερο σκαφιδωτό χώρο που έπεφτε το αλεύρι) και έπαιρνε τα δικαιούμενα αλεστικά του, το ξάι. Υπολόγιζε με το μάτι τη ποσότητα για να μη αδικηθεί κανένας. Το ξάι ήταν ο κόπος του μυλωνά. Μόνο στα αλέσματα του γάμου δεν έπαιρνε ξάι για να προκόβουν τα νιόγαμπρα. Είχαν δυο τενεκεδένια κουτιά διαφορετικών μεγεθών για τη περίπτωση. Με το μικρότερο κουτί γεμάτο έπαιρνε το ξάι από τα "γομαρίσια" φορτώματα, που ζύγιζαν 60 ως 65 οκάδες, με το μεγαλύτερο από τα μουλαρίσια, που ζύγιζαν 80 ως 85 οκάδες. Έκαναν και "αβαρίες" οι μυλωνάδες. Έπαιρναν λιγότερο από το κανονικό στους φτωχούς, στους παπάδες και στους δασκάλους.

Υπάρχουν και οι δύσκολοι πελάτες, οι καχύποπτοι, ακόμη και οι ανεπιθύμητοι. Γι' αυτούς υπάρχουν ξεχωριστοί τρόποι αντιμετώπισης.

Άνθρωποι είμαστε. Πολλές φορές μικροπαρεξηγήσεις δημιουργούν εχθρότητες. Στα χωριά μάλιστα, με τον κλειστό κοινωνικό κύκλο και τα ίδια ενδιαφέροντα οι παρεξηγήσεις αυτές εύκολα δημιουργούνται. Πότε η κότα θα μπει στον ξένο κήπο και θα χαλάσει τα λαχανικά, πότε η κατσικά θα πηδήσει το φράχτη και θα φάει τα βλαστάρια της περγουλιάς, πότε τα παιδιά στα παιγνίδια τους θα τσακωθούν ή ακόμη και στα οργώματα μπορεί να πάει στραβά η αυλακιά και να καταπατηθεί καμιά πιθαμή τόπο από το χωράφι του γείτονα. Όλα αυτά και άλλα μικροπράγματα δημιουργούν ψυχρότητα ανάμεσα σε χωριανούς και φίλους.

Τέτοιες περιπτώσεις δεν ήταν δυνατό να αποφύγει και ο μυλωνάς. Όταν μάλιστα τύχαινε κακότροπος γείτονας να πάει να αλέσει στο μύλο, τότε ο μυλωνάς μεταμορφωνόταν σε άλλον άνθρωπο. Τους ανεπιθύμη-

τους τους εκδικιόταν στο ξάι. Για το σκοπό αυτό είχε τα ιδιαίτερα μυστικά, τα οποία, με το χρόνο, μεταβίβαζε και στα παιδιά του.

Τα παιδιά γνώριζαν από τον πατέρα τους τους ανεπιθύμητους πελάτες και τους μεταχειρίζονταν ανάλογα. Για την αντιμετώπισή τους είχαν ορισμένα συνθήματα. Για παράδειγμα, έξυναν το κεφάλι τους με το ζερβί το χέρι, φούσκωναν τα μάγουλά τους ή έλεγαν, όπως είχαν μάθει να λένε από τους μεγάλους: "Για δεσ έχει νερό η μπούντενα". Τα συνθήματα αυτά (το ξύσιμο του κεφαλιού και το νερό της μπούντενας) σήμαιναν ότι το ξάι που θα πάρουν, να το πάρουν με το μεγαλύτερο κουτί, περισσότερο δηλ. από το κανονικό.

Τους δύστροπους πελάτες τους περιποιούνταν με άλλον τρόπο: Ανασήκωναν κάπου-κάπου τη χελιδόνα. Με το ανασήκωμα της χελιδόνας αναστηκωνόταν και η επάνω μυλόπετρα και στην αλευροθήκη έπεφτε χοντράλευρο. Ανακατευόταν έτσι το χοντρό με το ψιλό αλεύρι και δεν ήταν βέβαια καλής ποιότητες. Άλλοτε, όταν ήθελαν να τον εκδηκηθούν πιο πολύ, έριχναν στο αλεύρι τους και "μυλοχαράγματα", δηλ. πολύ μικρές στουρναρόπετρες που γινόταν κατά το χάραγμα της μυλόπετρας. Γέμιζε τότε όλο το αλεύρι από πολύ μικρές και δυσδιάκριτες στουρναρόπετρες. Ασφαλώς, στην περίπτωση αυτή το ψωμί δεν τρωγόταν.

Μηχανήματα και εξαρτήματα του μύλου

Για τη συντήρηση και λειτουργία του νερόμυλου ήταν απαραίτητα αρκετά μηχανήματα και εργαλεία. Από τα μηχανήματα άλλα κατασκεύαζαν οι ίδιοι οι μυλωνάδες (μυλόπετρες, φτερωτές και άλλα εξαρτήματα) και άλλα κατασκευάζονταν από τεχνίτες μαραγκούς (ξυλουργούς, μπούντενα, κοφίνια, αμπάρια και ορισμένα άλλα εξαρτήματα).

Πρώτη φροντίδα του μυλωνά κατά το χτίσιμο του μύλου ο υπολογισμός του αυλακιού, ώστε να ρέει το νερό άνετα ως την κάναλη. Το μέρος από το οποίο θα περνούσε το αυλάκι αλφαδιαζόταν στις λεπτομέρειες. Στο τέλος του ποταμού θα δέσει το αυλάκι (θα κάνει δέση) με κούτσουρα και μεγάλες πέτρες. Το δέσιμο έπρεπε να είναι πολύ γερό για να αντέχει στις κατεβασιές του ποταμού και να μην παρασύρεται από τα ορμητικά νερά. Με τη σειρά ήταν ανάγκη για τη λειτουργία του μύλου να γίνουν:

1. Το αυλάκι (μυλαύλακο-νεραύλακας): Το έσκαβαν βαθιά 50-60 πόντους και πλατύ ως μισό μέτρο και περισσότερο για να περνάει με ευκολία το νερό. Σε ορισμένες περιπτώσεις το μυλαύλακο περνούσε από γκρεμούς και κακοτοπιές και ανάμεσα από βράχους. Τους βράχους τους τρυπούσαν με μεγάλη υπομονή. Σήμερα παρατηρώντας κάποιος τα ερείπια και τα αυλάκια που τα περνούσαν μέσα από πελώριους βράχους, δεν μπορεί παρά να θαυμάζει την επιμονή, αλλά και την τέχνη των μυλωνάδων. Πόσες φορές δεν καταστρέφονταν τα αυλάκια από τις βροχές και τα ορμητικά νερά! Ο μυλωνάς με βροχές και χιόνια έτρεχε να αποκαταστήσει τις ζημιές. Οι άνθρωποι, απόμακροι από τα βάσανα που περνούσαν οι μυλωνάδες, συνηθίζουν να λένε: "Όλοι κλαίν' τα χάλια τους κι ο μυλωνάς τη δέση".

2. Η δεξαμενή συγκέντρωσης του νερού: Ένα αρκετά μεγάλο σκαφιδωτό βαθούλωμα ανάμεσα στον νεραύλακα και τη δέση που συγκεντρώνει τα νερά.

3. Η Δέση: Είναι το φράγμα στο ποτάμι που συγκεντρώνεται το νερό και κατευθύνεται στο αυλάκι. Για μεγαλύτερη στερεότητα και να μην παρασύρεται από τις κατεβασιές των νερών, έχτιζαν τη δέση ως τρία μέτρα ψηλά, με παχύ χτίσιμο για να αντέχει και το κενό πριν από τον τοίχο γεμιζόταν με μεγάλες πέτρες (κοτρόνια). Το φράγμα το κατασκεύαζαν με σιδεριές ή με γερά ξύλα για να μπορεί να συγκρατεί τις μικρές πέτρες, τα ξύλα, τα φύλλα και άλλα υλικά που παρασέρνουν τα νερά και φράζουν την πορεία του νερού.

4. Κάναλη (μπούντενα): Η μπούντενα αποτελείται από 2 ως 4 κομμάτια κυλινδρικά (σε σχήμα κολοβού χωνιού (κόλουρου κώνου) που έχουν μάκρος πάνω από τρία μέτρα και δηλυκώνουν το ένα με το άλλο στη στενότερη βάση του για να σχηματίζουν "κάναλη" μέχρι δέκα μέτρα περίπου, ίσως και περισσότερο, ανάλογα με το ύψος που πρέπει να πάρει. Το κάθε κυλινδρικό κομμάτι έχει διαφορετικό άνοιγμα στη κορυφή και

διαφορετικό στη βάση, ώστε η πρώτη (πάνω) κορυφή (το κεφαλοκάναλο), απ' όπου αρχίζει να πέφτει το νερό στη μούντενα να έχει άνοιγμα 90-100 πόντους και η τελευταία (κάτω) βάση του τελευταίου κολοβού χωνιού να καταλήγει στους 50 πόντους περίπου. Η κάτω τελευταία βάση λέγεται "κανάλι".

Η μούντενα κατασκευάζεται με δρένιες σανίδες ή σανίδες καρυδιάς, οι οποίες αντέχουν στο νερό και στη πίεση. Κατασκευάζεται και με χοντρή λαμαρίνα (χοντρό τσίγκο). Για να μη πετάξουν (ανοίξουν) από την πίεση του νερού ζώνουν την μούντενα με στεφάνια (τουρικά) από λαμαρίνα κατά διαστήματα (ως πενήντα πόντους περίπου) από το κεφαλοκάναλο ως το "κανάλι". Επάνω στο κεφαλοκάναλο τοποθετούσαν σιδερένια σχάρα για να σταματούν τα ξύλα που έφερνε το νερό του αυλακιού.

5. Μασούρι ή φουσούνι: Είναι ένα κούτσουρο τετράγωνο ως 60 πόντους περίπου (μάκρος και πλάτος) και ως 25 πόντους πάχος και τοποθετείται μόνιμα στη βάση της κάναλης οριζόντια για να στηρίζεται σταθερά η κάναλη. Το μασούρι στηρίζεται μόνιμα σε σιδερένια βάση. Πριν τοποθετήσουν το μασούρι το τρυπούν στη μέση του από πάνω μέχρι το μισό πάχος και από τη μια πλευρά του, πλάγια, επίσης, ώστε να ενωθούν οι δυο τρύπες στο κέντρο του μασουριού σχηματίζοντας γωνία, με άνοιγμα 10x10 πόντων, για να περνάει το νερό με ορμή.

Τα καλοκαίρια, που τα νερά λιγόστευαν και η κάναλη δεν γέμιζε μέχρι το κεφαλοκάναλο, ο μυλωνάς "έκοβε" το νερό πιο ψηλά από την κάνουλα, η για να μαζέψει το μασούρι και να φύγει λιγότερο νερό, ώστε η μούντενα να ήταν πάντα γεμάτη και ο μύλος να αλέθει καλά. Στην εξωτερική τρύπα του μασουριού κάρφωνε δυο μικρά σανιδάκια. τα "μαγκλάρια" και ανάλογα περιοριζόταν η τρύπα εξόδου.

Αρκετές φορές τα δυο "μαγκλάρια" ο μυλωνάς τα αντικαθιστούσε με μια χοντρή σανίδα ή από ένα μονοκόμματο ξύλο σε σχήμα γάμα (Γ), που έκαναν την ίδια δουλειά.

Σπουδαίο ρόλο για να αλέθει ο μύλος γρήγορα έπαιζε και το ύψος που έπαιρνε η κάναλη, δηλ. η "κρέμαση".

Όσο πιο ψηλή είναι η κάναλη, τόσο μεγαλύτερη πίεση έχει το νερό.

Από τους μύλους της Βοστίνας (Πωγωνιανής) ο πρώτος μύλος του Ζενέλη, ο μεσαίος (τρίτος) και ο τέταρτος είχαν ψηλές κানাλες, σε αντίθεση με τον δεύτερο και τον τελευταίο που είχαν μικρό ύψος και δεν άλεθαν τόσο γρήγορα.

Ο μύλος στο ξυλογέφυρο επίσης η κανάλη είχε μεγάλη κρέμαση. Η κανάλη πάντοτε τοποθετούνταν λοξά (πλαγιαστά) και τα κάτω πλευρά της στηρίζονταν σε χτίσμα, που άρχιζε από το κανάλι και έφτανε ως το κεφαλοκάναλο. Με τον τρόπο αυτό δεν υπήρχε φόβος να ξεφύγει η κανάλη δεξιά ή αριστερά από την πίεση του νερού. Ένα μέρος της κανάλης περνούσε το τοίχωμα του καθαυτού μύλου και έφτανε με τη βάση της ένα μέτρο μέσα στο χώρο του μύλου, που στερεώνονταν.

6. Η φτερωτή: Η φτερωτή αποτελείται από ένα στρογγυλό ξύλο με διάμετρο 50-60 πόντους και 10 πόντους πάχος. Στην περιφέρεια του ξύλου έσκαβαν 12 ως 14 θέσεις (σπίτια), βάθους 5-6 πόντους και πάχους τριών πόντων, όπου καρφώνονταν (φυτεύονταν) τα πτερύγια της φτερωτής. Τα πτερύγια (φτερά), γίνονται από δρένιο ξύλο ή καρυδιάς, που αντέχουν στο νερό. Μοιάζουν σαν μεγάλες κουτάλες, φυτεμένες στη βάση της φτερωτής, στη λεγόμενη "κούρσα", με τις κουτάλες προς τα έξω. Τα φτερά κατασκευάζονται και από χοντρή λαμαρίνα, που γυρίζεται στην άκρη, για να σπρώχνεται από το νερό. Καρφώνονται στη βάση της φτερωτής, στην "Κούρσα", κυκλικά. Τα ξύλινα με ξύλινες σφήνες και τα σιδερένια με χοντρές πρόκες. Στη "Κούρσα", στο κέντρο της ανοίγεται μια τετράγωνη τρύπα 10x10 πόντων, στην οποία εφαρμόζεται κατακόρυφα το "αδράχτι", ο άξονας, που είναι ξύλο στρογγυλό με διάμετρο 10 πόντους και ύψος 1,50 ως 1,80, που φτάνει στο ύψος της μυλόπετρας και κινείται ελεύθερα.

Από την κορυφή του "αδραχτιού" εφαρμόζεται σφιχτά και σε βάθος 40 περίπου πόντων ένα χοντρό κυλινδρικό σίδηρο, ο "μοχλός" με διάμετρο ανοίγματος 10 πόντων, αφήνοντας έξω κεφαλή 10-12 πόντων, που καρφώνεται με καρφιά στο "γούλι" της πάνω μυλόπετρας.

Το "γούλι" είναι τετράγωνο ξύλο 25x25 ή 20x20 πόντους, και αποτελεί τη βάση της μυλόπετρας. Σ' αυτό εφαρμόζονται σταυρωτά 4 ξύλα (δέματα) ίσια στο μέγεθος, μπιχτά στο γούλι που καταλήγουν στην περι-

φέρεια της μυλόπετρας.

Ανάμεσα σ' αυτά μπαίνουν οι στερναρόπετρες για να γίνουν οι μυλόπετρες.

Εκεί που φτάνει το κυλινδρικό σίδηρο του αρδραχτιού, καρφώνονται δυο κοντόπλατα σίδηρα (οι χελονδρονίστρες), που έχουν σκοπό να μην επιτρέπουν στο κυλινδρικό σίδηρο να προχωρήσει πιο κάτω.

Η φτερωτή στηρίζεται σταθερά στο αδράχτι και οι στροφές της είναι σταθερές. Το κέντρο της είναι καμωμένο από χοντρό ξύλο και η περιφέρεια είναι σκαμμένη για να φυτεύονται τα ακτινωτά φτερά, πελεκημένα σαν ξύλινα κουτάλια, για να αντιστέκονταν στην πίεση του νερού και καρφωμένα με ξύλινα χοντρά καρφιά.

7. Μυλόπετρες: Πάνω από την φτερωτή στο δάπεδο του μύλου υπήρχαν δύο μυλόπετρες (ζευγάρι) καμωμένες από στουρναρόπετρες. Η επάνω (αγοπανάρι), που γύριζε γύρω από τον άξονα και άλεθε ο μύλος και η κάτω (κάτω μυλόμετρα) που έμενε σταθερή.

Η πάνω μυλόπετρα είχε διάμετρο 1.30 μ. περίπου και η κάτω λίγο μεγαλύτερη 1.32 μ. περίπου.

Το "αγοπανάρι" στηριζόταν στο αδράχτι και στη σιδερένια βάση. Η κάτω μυλόπετρα ήταν μόνιμη και στερεά τοποθετημένη σε γερή ξύλινη βάση, που και αυτή στηριζόταν σε πέτρινο τοίχο, που χτίζονταν από τη βάση, για να αντέχει. Πλαισιώνονταν δε με ξύλινο κυκλικό σανίδωμα, ψηλό ως 30 πόντους, για να μην ξεφεύγει το αλεύρι στα πλάγια. Στο εξωτερικό μέρος, προς της αλευροθήκη έφερνε μικρή σχισμή στο ύψος ανάμεσα στις δυο μυλόπετρες, για να βγαίνει το αλεύρι και να πέφτει στην αλευροθήκη.

Οι μυλόπετρες γίνονταν από στερναρένιες πέτρες, αρκετά μεγάλες (με πάχος 10 ως 12 πόντους). Τέτοιες στερναρόπετρες βρισκόταν στο Ραντάτι (χωριό μέσα από τα σύνορα στη Βόρ. Ήπειρο), στους Γεωργουτσάτες της Δερόπολης και σε άλλα μέρη. Στην περιοχή της Πωγωνιανής δεν υπάρχουν τέτοιες πέτρες. Τα στερνάρια του τόπου μας είναι μικρά και δεν κάνουν για μυλόπετρες.

Για να κατασκευαστεί η μυλόπετρα χρειάζονταν:

α) Ένα κούτσουρο (χοντρό ξύλο καρδιάς ή δρένιο), το "γούλι" με διάμετρο 25 ή 30 πόντους και πάχος 10-12 πόντους, που το τρυπούσαν στο κέντρο του με άνοιγμα 10-12 πόντους, για να περνάει και να κινείται ελεύθερα το αδράχτι της φτερωτής.

β) Σε τέσσερα σημεία στο "γούλι" αντικριστά, σκάβονταν τέσσερα στόματα (τρύπες), στα οποία μπήγονταν (καρφώνονταν) τέσσερα ισομεγέδη ξύλα, καδρόνια, που κατέληγαν στην περιφέρεια της μυλόπετρας. Οι δυο μυλόπετρες συνδέονταν με τον άξονα της φτερωτής, που περνούσε από το κέντρο του.

8. Η Χελιδόνα: Στην κορυφή του άξονα της φτερωτής τοποθετούσαν τη χελιδόνα. Ήταν ένα ειδικό σίδερο που συνέδεε τον μοχλό του αδραχτιού με την επάνω μυλόπετρα.

9. Η φυλακή: Κάτω από τις μυλόπετρες, υπήρχε ένας θεοσκοτεινός χώρος, ένα ξεχωριστό κτίσμα, υγρό σαν φυλακή και γι' αυτό ονομάστηκε φυλακή. Στη φυλακή ήταν τοποθετημένη η φτερωτή. Στον τοίχο είχε ένα μεγάλο άνοιγμα για να φεύγουν τα νερά.

10. Η κουρίτα (κοφίνι): Ένα κωνικό δοχείο (κασόνι) στηριγμένο σε ξύλινο σκελετό πάνω από τις μυλόπετρες. Στο κοφίνι έριχναν τα γεννήματα να αλεστούν. Από το κάτω μέρος κατέληγε σε ένα μικρό κοντάκι, στερεωμένο με ένα ξύλο που χτυπούσε ρυθμικά πάνω από τις μυλόπετρες. Είναι προειδοποιητικό. Από το χτύπημα καταλαβαίνει ο μυλωνάς για την καλή λειτουργία του μύλου. Με το ρυθμικό χτύπημα του ξύλου στη μυλόπετρα απελευθερώνονται οι κόκκοι από το κοφίνι και πέφτουν στη μέση από τις μυλόπετρες.

11. Η Αλευροθήκη (ποδιά-αμπάρι): Στο μπροστινό μέρος και κάτω από τις μυλόπετρες υπήρχε η πόρτα, η ποδιά. Κάτω από την ποδιά η αλευροθήκη που συγκεντρώνεται το αλεύρι.

12. Ο Σταυρός: Ο σταυρός ρύθμιζε την ποιότητα του αλευριού. Με τον ρυθμιστήρα ανεβαίνει ή κατεβαίνει η πάνω μυλόπετρα και κανονίζεται έτσι

το αλεύρι, εάν θα γίνει ψιλό, χοντρό, μέτριο.

13. Το Σιφούνι: Χοντρό ξύλο με μια τρύπα στη μέση για να βγαίνει ορμητικά και με πίεση το νερό.

14. Ο Στατήρας: Μια ξύλινη σανίδα στερεωμένη σε άξονα. Μετακινιόταν μπροστά στο σιφούνι και το έκλεινε. Το νερό σταματάει και δεν χτυπάει τις κουτάλες της φτερωτής. Έτσι ο μύλος σταματάει να λειτουργεί.

15. Άλλα εργαλεία: Οι ανάγκες του μυλωνά είναι πολλές. Γι' αυτό ήταν απαραίτητα και πολλά άλλα εργαλεία για καθημερινή χρήση. Τέτοια αναγκαία εργαλεία ήταν: Η πλάστιγγα και το καντάρι για να ζυγίζει τα γεννήματα. Η παλάντζα για μικροζυγίσματα. Για τις χρειαζούμενες επισκευές είχαν τσεκούρια, πριόνια, σκεπάρνια, τανάλιες, αρίδες, πελέκια διάφορα, πλάνες, ροκάνια και άλλα. Για καθημερινή χρήση και για τις ανάγκες του κήπου και των αυλακιών είχαν λοστούς, κασμάδες, τσαπιά, φτυάρια, γραβάλες, τσαλακόπες και άλλα.

Το χάραγμα της μυλόπετρας

Οι μυλόπετρες για να είναι σε θέση να αλέθουν κανονικά χαράζονταν. Γίνονταν δηλ. εγχοπές πάνω στην επιφάνεια της μυλόπετρας με ένα αιχμηρό όργανο. Ο μυλωνάς με ένα κοπίδι και τσοκάνι οδοντωτό χάραζαν τη μυλόπετρα, έφτιαχναν δηλ. μικρές οδοντωτές αυλακιές, από τις οποίες περνούσαν τα γεννήματα και τρίβονταν. Τα μικρά στουρνάρια που έβγαιναν, τα "μυλοχαράγματα" σκοπίζονταν με μικρή μαλακή σκούπα, για να μην ανακατεύονται με το αλεύρι, οπότε το αλεύρι θα ήταν άχρηστο. Για να καθαριστεί τελείως η μυλόπετρα από τα μυλοχαράγματα ο μυλωνάς έριχνε 5-6 οκάδες δικό του σιτάρι, μέχρις ότου καθαριστούν οι μυλόπετρες. Το αλεύρι αυτό ήταν άχρηστο, ήταν καλό μόνο για τα γουρούνια και τις κότες. Αρκετά μυλοχαράγματα απέμεναν στον "κρόθο" της μυλόπετρας. Αυτά με μεγάλη δυσκολία καθαρίζονταν.

Για το χάραγμα χρησιμοποιούσαν ειδικά σφυριά, τα τσιοκάνια, που κόβουν τη στουρνάρωπετρα. Το στουρνάρι είναι σκληρή πέτρα και δύσκολα

χαράζεται. Για να διευκολύνονται στο χάραγμα ανασήκωναν την πάνω μυλόπετρα με μικρούς και μεγάλους μοχλούς. Για να την αναποδογυρίσουν χρησιμοποιούσαν τρία κυλινδρικά, ξύλα, που τα έβαζαν για στήριγμα. Τα στηρίγματα αυτά τα έλεγαν γκυλοτάρια.

Λειτουργία τυ νερόμυλου

Οι νερόμυλοι (υδρόμυλοι-αλευρόμυλοι) είχαν για βάση της λειτουργίας τους την κινητή ενέργεια του νερού που ρέει με δύναμη και αναγκάζει τη φτερωτή να περιστρέφεται. Πρόκειται για λαϊκή βιοτεχνία, που στηρίζεται σε ένα σύστημα μηχανημάτων με τα οποία μεταβάλλονται τα γεννήματα σε σκόνη, σε αλεύρι. Η περιστροφή της επάνω μυλόπετρας γύρω από έναν κεντρικό άξονα όταν έρχεται σε επαφή με την κάτω ακίνητη, τρίβονται οι ξεροί κόκκοι του σιταριού, καλαμποκιού, κριθαριού ή βρίζας και γίνονται αλεύρι, που έπεφτε στην αλευροθήκη.

Για να κινήσει ο μύλος, ο μυλωνάς έβγαζε το σταματήρα μπροστά από το σιφούνι. Το νερό έπεφτε ορμητικά από την κάναλη και χτυπούσε με δύναμη τα φτερά της φτερωτής, η οποία άρχιζε να περιστρέφεται. Ο άξονας μετέδιδε την κίνηση στις μυλόπετρες.

Η νεροτρουδιά (νεροτριβή)

Απαραίτητο λειτουργικό συμπλήρωμα του νερόμυλου, η νεροτρουδιά και τα μαντάνια, που κατασκευάζονταν σε διπλανό στεγασμένο μέρος.

Η νεροτρουδιά κινιόνταν με τεχνητό καταρράχτη και κατεργάζονταν χοντρά μάλλινα υφάσματα, που απέβλεπαν στη βελτίωση της επιφάνειάς τους. Η νεροτρουδιά αποτελείται από τον κάδο και τη κάναλη (μπούνταινα).

Η κάναλη κατασκευάζονταν απ'τους μαραγκούς όπως και του νερόμυλου. Ήταν τοποθετημένη κατακόρυφα για να πέφτει το νερό με πίεση από το στενό στόμιό της και να γυρίζει τα βελεντζικά στον κάδο.

Για να διοχετεύεται το νερό στην κάναλη έφτιαχναν ξεχωριστό αυλάκι. Η κάναλη για να αντέχει στηρίζοταν γερά σε οριζόντιο δοκάρι.

Ο κάδος ήταν ένα μεγάλο βαρέλι στενόμακρο, πλατύ επάνω και στενό στη βάση, τοποθετημένο κάτω από την κάναλη και στερεωμένο γερά για να αντέχει στην πίεση του νερού. Οι σανίδες (δόγκες) του κάδου καρφώνο-

νταν σε χοντρά ξύλα, τοποθετημένα στο επάνω μέρος.

Στις νεροτρουβιές κατεργάζονταν χοντρές βελέντζες, κάπες, σαμαρασκούτια, κιλίμια και διάφορες στρώσεις.

Η δύναμη του νερού στριφογυρίζει στον κάδο τα βελεντζικά, χοντραίνει τα νήματα και τα πήζει, για να μαζεύουν από το αρχικό μέγεθος. Οι κατεργασίες των μάλλινων υφασμάτων (σκουτιών) διαρκούσαν από τρεις ως και τριάντα με σαράντα ώρες, ανάλογα με την ποιότητα του μαλλιού, το γνέσιμο και την ύφανση. Όσο πιο χαλαρό ήταν το νήμα τόσο γρηγορότερα "γίνονταν". Οι βελέντζες, κυρίως, μετά την κατεργασία μικραίνουν. Οι κάπες "γίνονταν" γρηγορότερα. Η κατεργασία τους διαρκούσε από τρεις ως δέκα ώρες περίπου, γιατί το τραγίσιο (γιδίσιο) μαλλί "απολάει" γρηγορότερα.

Στο μύλο του Ρογοζιού πολλές βλάχισσες από το Μιτζητιέ πήγαιναν τα βελεντζικά τους με περίτεχνα σχέδια και διαφορετικά μεγέθη να τα "χτυπήσουν" στις νεροτρουβιές και στα μαντάνια.

Κάποιες νεροτρουβιές επέζησαν ως τις μέρες μας. Πηγαίνουν τους θερινούς μήνες και πλένουν τα χειμερινά χοντρά σκεπάσματα.

Μαντάνια

Τα μαντάνια εξαφανίστηκαν. Έπαψε το ρυθμικό χτύπημά τους που έδινε χρώμα και ζωή στους μύλους.

Το μαντάνι αποτελείται από τρία κύρια μέρη:

Την κάναλη (μπούντενα), το αδράχτι και τον αργαλειό.

α) Η κάναλη σε σχήμα πυραμίδες κατακευάζεται με σανίδες που καρφώνονται στερεά και είναι πιο πλατειά από εκείνη του μύλου και λιγότερο πλαγιαστή. Επίσης το ύψος της κάναλης του μαντανιού είναι μικρότερο από εκείνο της κάναλης του μύλου.

β) Το αδράχτι, είναι δρένιο ξύλο ή ξύλο καρυδιάς (που αντέχουν στο νερό) με μήκος 3 ως 4 μέτρα, πλάτος και ύψος ως μισό μέτρο και ανάλογο ύψος για την κρέμαση, με οριζόντια θέση από το έδαφος.

Στις δυο άκρες του υπάρχουν δυο προεξοχές σε σχήμα κυλίνδρου που στρεώνονται με μεταλλικά δαχτυλίδια. Με αυτές τις προεξοχές το αδράχτι στηρίζεται σε ξύλινα στηρίγματα (χοντρά για να αντέχουν).

Με τη συνεχή περιστροφική κίνηση που κάνουν ζεσταίνονται πολύ και γι' αυτό τρέχει συνέχεια νερό επάνω τους. Σε μικρή απόσταση, καλά στερεωμένη, είναι η φτερωτή του μαντανιού.

Αποτελείται από φυτευτά ξύλα (οι σταυροί) κάθετα στις 4 έδρες του αδραχτιού και μεταξύ αυτών των ξύλων μπαίνουν τα φτερά, σε μικρή απόσταση το ένα από το άλλο.

Σε μισό περίπου μέτρο από τη φτερωτή τοποθετούνται τέσσερα δρένια ξύλα, που περνούν στο αδράχτι.

Ο αργαλειός, αποτελείται από δύο χοντρά και φαρδιά ξύλα οριζοντίως, που στηρίζονται σε γερό χτίσμα. Στις άκρες του φυτεύονται τέσσερα κάθετα δοκάρια που συνδέονται με δυο χοντρά ξύλα. Τα δοκάρια και τα ξύλα τα χοντρά δηλυκώνουν μεταξύ τους με άλλα ξύλα.

Μπροστά από τα ξύλα που τοποθετούνται οριζοντίως μπαίνει ένα χοντρό σκαμμένο ξύλο. Εκεί τοποθετούνται τα χοντρά μάλλινα υφάσματα. Τα μάλλινα από το κάτω μέρος προστατεύονται και συγκρατιώνονται από ξύλινη ποδιά.

Η δύναμη του νερού χτυπάει τη φτερωτή και γυρίζει όλο το αδράχτι και ρυθμικά γκάπ-γκουπ πέφτουν οι παταριές του κόπανου με τη σειρά και χτυπούν τα υφάσματα. Στα μαντάνια κατεργάζονταν υφάσματα του αργαλειού: φανέλλες, παντελόνια (ποτούρια), σιεγκούνια, φλοκάτες, για να πήξουν και να βγάξουν το χνούδι.

Ακόμη στους μύλους της Λεσινίτσας (χωριό κοντά στον Τσαμαντά Φιλιατών, κατεχόμενο από τους Αλβανούς) πήγαιναν και σπαρτίκοβα σκουτιά (καμωμένο στον αργαλειό από σπάρτο) για να πήξουν.

Το συνεχές χτύπημα του μαντανιού ζεσταίνει τα υφάσματα και πετυχαίνει το σκοπό του.

Πριν μπουν τα μάλλινα στα μαντάνια τα ρίχνουν καμιά ώρα περίπου στη νεροτρουδιά να μαλακώσουν.

Είδη μύλων

Βασική τροφή των ανθρώπων ήταν το ψωμί. Ευτυχής ήταν εκείνος ο νοικοκύρης που γέμιζε τα αμπάρια με γεννήματα και "έβγαζε το ψωμί της

χρονιαάς του".

Θυμούνται οι γεροντότεροι ότι στην περιοχή όλα τα σιταροχώραφα γύρω απ'τα χωριά καλλιεργούνταν. Στα ποτιστικά καλλιεργούσαν καλαμπόκια. Κάθε οικογένεια φρόντιζε να βγάλει το στάρι και το καλαμπόκι της χρονιάς. Τα αποθήκευαν στα αμπάρια και όταν είχαν ανάγκη φόρτωναν τα αλογομούλαρα και τα γαϊδούρια και χαράματα ξεκινούσαν για το μύλο.

Από πολύ νωρίς οι άνθρωποι κατάλαβαν ότι οι αλεσμένοι σπόροι βοηθούν τη χώνεψη. Γρήγορα επινόησαν τρόπους να τους αλέθουν. Χρησιμοποίησαν ορισμένα είδη μύλων γι αυτό το σκοπό από την αρχαιότητα. Τέτοια είδη είναι:

1. Το γουδί: Ένα δοχείο στρογγυλό πέτρινο στην αρχή και ξύλινο αργότερα. Έβαζαν μέσα τους σπόρους και τους "στούμπαγαν", τους χτυπούσαν, ώσπου γίνονταν αλεύρι.

2. Χερόμυλοι - Χειρόμυλοι (χερόμπολα): Αποτελούνταν από δυο σκληρές πέτρες μια κυλινδρική και η άλλη στρογγυλή ή επίπεδη, με διάμετρο 60 και 80 εκατοστά. Η κάτω πέτρα είχε μια τρύπα στη μέση, απ' όπου περνούσε ο άξονας. Η πάνω πέτρα είχε λεία επιφάνεια. Λοξά στα πλάγια υπήρχε άλλη τρύπα για να πέφτουν οι σπόροι. Γύριζε με έναν μοχλό που στερεωνόταν στην επάνω πέτρα. Τους σπόρους τους τοποθετούσαν στην επάνω πέτρα και με το γύρισμα τους τρίβονταν (τσιολίζονταν) οι σπόροι και γίνονταν σκόνη, που έπεφτε σε ένα καθαρό ύφασμα (σεντόνι) τοποθετημένο κάτω από τις μυλόπετρες.

Αργότερα τελειοποίησαν το σύστημά τους. Αντικατέστησαν την κυλινδρική πέτρα με επίπεδη και στερέωσαν ένα ξύλο σε μια τρύπα που άνοιξαν στην περιφέρεια. Ένας άξονας στο κέντρο κρατούσε σταθερά την πέτρα όταν γύριζε. Ο χερόμυλος αυτός χρησιμοποιήθηκε για πολλά χρόνια.

3. Ανεμόμυλοι και νερόμυλοι: Αργότερα ανεκάλυψαν ότι μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τον αέρα και το νερό για κίνηση. Έτσι έφτιαξαν ανεμόμυλους, στους οποίους η φτερωτή κινιόταν με τη δύναμη του ανέμου και στις όχθες των ποταμών νερόμυλους, που κινιόνταν με τη δύναμη του νερού.

Με τους ανεμόμυλους και τους νερόμυλους χρησιμοποίησαν τη φυσική

δύναμη για να αυξήσουν την παραγωγικότητα και να βελτιώσουν την ποιότητα της ζωής τους.

4. Πετρελαιοκίνητοι και ηλεκτροκίνητοι αλευρόμυλοι: Σήμερα η τεχνολογία αντικατέστησε τους ανεμόμυλους και τους νερόμυλους με σύγχρονα αλεστικά συστήματα. Κατασκευάστηκαν αλευρόμυλοι που κινούνται με πετρέλαιο (πετρελαιοκίνητοι) και άλλοι με ηλεκτρικό ρεύμα (ηλεκτροκίνητοι).

Οι νερόμυλοι από τότε που τους περιόρισαν και στο τέλος τους αχρήστεψαν τα πετρελαιοκίνητα και ηλεκτροκίνητα μηχανήματα εξαφανίστηκαν και μαζί τους και οι εξυπηρετικοί μυλωνάδες.

Σήμερα μόνο με τη φαντασία φέρνομε στη μνήμη μας τους μύλους και τους συμπαθητικούς μυλωνάδες.

Δεν μπορούμε να παραβλέψουμε την μεγάλη και ουσιαστική προσφορά τους στις κοινωνίες. Εντάσσονται δικαιωματικά στα μνημεία του πολιτισμού μας. Για την εποχή τους έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στην οικονομική και κοινωνική ζωή του τόπου.

Δυστυχώς, σήμερα απέμειναν μόνο ερείπια σε έρημους τόπους. Θλίψη μόνο προκαλούν τα χαλάσματα. Τα γραφικότερα απομεινάρια μιας εποχής που χάθηκε, χωρίς επιστροφή, τυλίγονται από κισσούς και πρασινάδες. Παλιότερα κυψέλες βουερές, σήμερα μόνο κουκουβάγιες κλαίνε στην ερημιά.

Οι νερόμυλοι και οι μυλωνάδες αντιπροσωπεύουν τη λαϊκή μας παράδοση. Να μην λησμονούμε ότι για την εποχή τους ήταν κέντρα κοινωνικά.

Πηγές:

1. Στέφ. Μπέτη: Μύλοι και μυλωνάδες, στην Ηπειρωτική Εστία, τ. 13ος (1964), σ. 228-243.
2. Αλκιβιάδη Γ. Σέβη, Ο νερόμυλος των Πεστών Ιωαννίνων, στην Ηπειρωτική Εταιρεία, τεύχη 189, 190, Ιούνιος, Ιούλιος 1992 σελ. 313-317 και 355 - 369.
3. Στην εφημερίδα "Δολιιώτικα", διάφορα φύλλα.
4. Μαρτυρίες κατοίκων της περιοχής.